

פוליטיקה, כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים, גיליון מס' 8, חורף 2002

עורך: ד"ר אריה קצוביץ'

מו"ל: המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, האוניברסיטה העברית

נושא הגיליון: הגות פוליטית

הגיליון מוקדש לזכרו של פרופ' מרטין זליגר, שהיה ממקימיה של המחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים

תוכן הגיליון:

1. רפאלה בילסקי-כהן, "דברים לזכרו של פרופ' מרטין זליגר"

הכותבת, מרצה בכירה במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית, הייתה בעבר תלמידתו של פרופ' זליגר ז"ל. בדברים לזכרו היא מתארת הן את כישוריו המיוחדים כמורה באוניברסיטה והן את תרומתו לתחום מדע המדינה, כחוקר שהתמחה בהגות פוליטית בכלל ובמשנתו של ג'ון לוק בפרט. היא גם עומדת על טענתו של פרופ' זליגר "שאין פוליטיקה ללא אידאולוגיה", וכי אלה הטוענים שתם עידן האידאולוגיה טועים ומטעים, ושורש טעותם הוא באי-הבנתם את אופיה של האידאולוגיה ובצמצמם את המושג אידאולוגיה רק להשקפת עולם מלאה, סגורה ומובנית.

2. מרטין זליגר, "הגיגים בעקבות מפגש בין יהודים וגרמנים"

מאמר זה מתפרסם כשנה לאחר פטירתו של פרופ' זליגר ז"ל. פרופ' זליגר פנה בזמנו למערכת "פוליטיקה" בבקשה לפרסם הרצאה שנשא במפגש בין יהודים וגרמנים בעיר הולדתו בגרמניה. לכבודו של האיש, שהיה חוקר חשוב והיה בין מקימיה של המחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים, הוחלט לעבד את ההרצאה למעין מאמר ולפרסמה בכתב העת לזכרו. פרופ' זליגר מתחשבן במאמרו זה בעיקר עם העם הגרמני, אך הוא נוגע גם בשורשיה של האנטישמיות בנצרות בכלל ואצל מרטין לותר, בן עירו, בפרט, וכן בשנאת ישראל לדורותיה עד לשואה ואחריה, הן מנקודת מבט אישית והן כאיש מדע המדינה. זהו מאמר מיוחד ומסמך אישי מרתק ונוגע ללב.

3. משה שעיו, "הביקורת על רעיונות ההשכלה בהגותו המוקדמת של רוסו"

המאמר עוסק בביקורתו החריפה של אחד ההוגים הבולטים של תנועת הנאורות על הקדמה וההשכלה. מאמריו המוקדמים של רוסו מצטיירים כמסע לחשיפת האמת, לקריעת צעיף האשליה הפרוס על פני המציאות והמציג לנו אותה בצורה מצודדת. במטרתו זו, כמו גם בשיטתו התבונית והחופשית מדוגמות וממסורת, רוסו הוא אולי הנציג המובהק ביותר של הנאורות. אלא שצעיף האשליה שהוא רוצה להסיר, תפור מלא מעט "טלאים" שהטליאו אנשי ההשכלה עצמם. האינטואיציה הבסיסית של רוסו בהתקפתו על אנשי ההשכלה היא אותה אינטואיציה שתעמוד בבסיסן של התקפות מאוחרות יותר על רעיונות הנאורות: על אף השכלולים הטכנולוגיים, על אף הידע העצום שצבר האדם, על אף העידון התרבותי שהגיע אליו - הוא לא

הפך מאושר. רוסו שב ומעלה את הבעיות הקיומיות הבסיסיות של אדם החי בחברה, אך אין לו קשר אמיתי וכן עם אנשים אחרים; אדם שלמעשה הוא בודד, אך הוא תלוי במבטיהם, בדעותיהם ובמעשיהם של האחרים. הוא מדבר על העוולות שהאדם נתקל בהם, על פערים בין עניים ועשירים, על קנאה, נקמנות, יוהרה, אנוכיות - והוא מסרב לראות בכל אלה מאפיינים של טבע האדם או תוצאה של חטא קדמון. ואם אין הטבע אשם באומללות האדם - האשמה נופלת על האדם עצמו, וליתר דיוק, על החברה שהוא הקים.

עדרייתה של החברה והזרות השוררת בין החברים בה נובעות משלושה גורמים מרכזיים: הראשון הוא התלות בדעות הזולת שגורמת ליצירת הפער שבין החזות החיצונית לבין ההוויה האמיתית של האדם - ומכאן הצביעות והיעדר היכולת לתקשורת אמיתית בין בני-האדם. רוסו איננו מאשים את אנשי ההשכלה בטיפוח מכוון של התלות והצביעות הללו, אבל הוא בהחלט מאשים אותם בהתנהגות כזאת. לעומת זאת, שני הגורמים האחרים לקוחים היישר מהגותם של אנשי ההשכלה. האחד הוא המוסר התועלתני: החברה, שהובס, לוק, מנדוויל וממשיכיהם ביקשו לבסס, היא חברה של יחידים אנוכיים המחפשים בחברה תועלת, ובמידה רבה תועלת יחסית - כזאת שיכולה לבוא רק על חשבונם של אחרים. השני הוא הניסיון לבסס את החברה על התבונה - תבונה הגורמת לאדם להתכנס לתוך עצמו ולהתנכר מן העולם.

המחלוקת החשובה ביותר בין רוסו לבין המשכילים הייתה המחלוקת על מקומה ועל תפקידה של התבונה. לא התבונה, אומר רוסו, היא המאפיין המייחד את האדם, אלא החירות, והחירות תושג באמצעות טיפוח החיים המוסריים.

ביקורתו של רוסו רלוונטית גם היום לשאלות שנמצאות במרכזו של הדיון הציבורי והאקדמי בארץ בנושא היחסים בין הפרט, הקהילה והחברה, וכך גם הרעיונות שעוסקים בתועלתנות ובהסתמכות על התבונה בתהליך של שחרור האדם וכינון הסדר החברתי.

משה שעיו הוא דוקטורנט באוניברסיטת פרינסטון שבארצות הברית.

4. גייל טלשיר, "בין תאוריה ומעשה - גלגולם של מושאי ה'אידאולוגיה'"

המחברת מבקשת להתחקות אחר גלגולי המושג "אידאולוגיה" דרך שלושה שלבים היסטוריים שונים - הנאורות, הטוטליטריות וימינו אנו. בחינה היסטורית זו מאפשרת מענה לתזה הידועה של דניאל בל על קץ האידאולוגיות. לטענתה, עידן האידאולוגיה אינו עידן אחיד וניכרים בו לפחות שלושת השלבים שהוזכרו לעיל. חלוקה זו מתבררת לא מתוך התבוננות במושג "אידאולוגיה", אלא מאימוץ זווית הסתכלות שונה, דרך מושאי האידאולוגיה. מהלך כזה נושא בחובו שלוש תובנות חשובות: אחת, ישנה התאמה בין ההגדרה של האידאולוגיה לבין מושאי המשתנים בהתאם לתהליכים פוליטיים-חברתיים מרכזיים. שנייה, המחקר התאורטי מושפע עמוקות ממצייאות פוליטיות, בין אם הפילוסופים הפוליטיים מודעים לכך ובין אם לאו. שלישית, מושג "החברה הטובה", כמודל רצוי לחיי פרטים בקבוצה, מושפע מגורם מתערב - יהא זה מעמד, משטר, מפלגה או תנועה - ולכן גם האוטופיה הנכספת תיבנה כתמונת ראי של מצוקות המציאות שבה היא נארגת. כל אלה ועוד מביאים למסקנה שיש חשיבות רבה לדיון במושאי השונים של האידאולוגיה ואין להסתפק בהגדרה אחידה ופשטנית שלה.

ד"ר גייל טלשיר היא מרצה במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים.

5. לימור יגיל, "חקר אידיאל 'האדם החדש' ותרומתו להבנת מהפכות

חברתיות"

המאמר מתמקד בעולם האוטופיות של המאה הקודמת. לאידאל ה"אדם החדש" ו"הסדר החברתי החדש" שורשים עמוקים בתרבות המערב אירופית בכלל ובתרבות הפוליטית הצרפתית בפרט. יתר על כן, עולם האוטופיות הוא זה שנותן לעתים קרובות לגיטימציה למשטרים מהפכניים ופאשיסטיים המנהיגים טרור.

מטרת המאמר היא להראות את חשיבותם של הדימויים והאוטופיות, שהלהיבו את האזרחים במשטרים פוליטיים שונים ובחברות שונות, להבנת תהליכים היסטוריים ומדיניים. האוטופיה של "האדם החדש" ו"הסדר החדש" מייצגת עולם דמיוני - אידיאלים, חלומות ופחדים - של אזרחים רבים שהאמינו בלב שלם שהמשטר הפוליטי החדש והעומדים בראשו יממשו את הבטחותיהם, והאוטופיה תיהפך למציאות. כסמל תרבותי, פוליטי וסוציאלי, אידאל "הסדר החדש" מייצג את הרצון ליצור חברה חדשה, תרבות חדשה ומערכת ערכים שונה, וכמובן גם "אדם חדש" שיתאים להם.

דיון באוטופיה של "הסדר החדש" מקדם את הבנתנו בשאלת השפעתן ומשיכתן של אידאולוגיות טוטליטריות, כמו הנאצית, הפאשיסטית והקומוניסטית, וכן בשאלת ייחודה של המהפכה הלאומית של וישי בצרפת. דיון כזה גם מבליט את השפעתה הרבה של רטוריקה, המבטיחה יצירת "חברה חדשה" ו"אדם חדש", על ההמונים בהקשר פוליטי וחברתי מסוים. בחינה מעמיקה של עולם האוטופיות שיצר לעצמו כל משטר ומשטר מסייעת לנו להבין איך הצליחו המשטרים הפוליטיים השונים לדכא את האזרחים ובו בזמן גם לזכות בתמיכתם. נקודת המוצא של מחקר כזה, איננה התמקדות בדרכו של המשטר לשלוט בחיי היומיום של האזרחים, או באמצעים שנקטו כדי לפקח על מחשבותיהם, נטיותיהם ומעשייהם, אלא התמקדות בעולם הדימויים של האזרחים ושל קבוצות העילית השונות. הנחת יסוד נוספת היא, שמעבר לישות הקולקטיבית, מעבר למנטליות הקולקטיבית של הפרט, יש לתת את הדעת דווקא לחקר עולמו המנטלי של היחיד.

ד"ר לימור יגיל היא מרצה בכירה בחוג למדע המדינה באוניברסיטת חיפה.

עוד בגיליון: המדור "ביקורת ספרים", המדור "תגובות" ובעמוד האחרון מתפרסם משל הומוריסטי על פוליטיקה ומינהל.